

תורה שבעל פה – קונפליקט מתוכנן בין א-לוהים לאדם

עיון מחודש בסיפור תנורו של עכנאי¹

א. לא בשמים היא

האגדה העוסקת בסיפור "תנורו של עכנאי" היא אחת האגדות המפורסמות בספרות חז"ל. היא דרמטית ורדיקלית, אך אולי דווקא בגלל חומר הנפץ הרב הטמון בה היא לא זכתה להתייחסויות תיאולוגיות ומשפטיות. לסיפור זה מצטרפות עוד כמה אגדות בספרות חז"ל שברצוני לעסוק בהן. המוטיב המשותף בין המקורות השונים שאבחן הוא העובדה שבכולם הקב"ה, נותן התורה, פירש לעם היהודי מה הוא רוצה ממנו, מה כוונתו במה שהוא נתן בתורה, אך העם היהודי בריש גלי לא קיבל את דברי הקב"ה, והודיע לו שפרשנותו לתורה איננה קבילה. במקרה מסוים, רדיקלי במיוחד, נראה שאמורא שנחשב מומחה לתחום מסוים דווקא מוכן להסכים לדעתו של הקב"ה, אך זה לא הפריע לרמב"ם ולפוסקים אחרים לחלוק על אותו אמורא ועל הקב"ה, ולפסוק דווקא כדעה הנגדית. תנן התם: חתכו חוליות ונתן חול בין חוליא לחוליא – רבי אליעזר מטהר, וחכמים מטמאין. כך מספרת הגמרא במסכת בבא מציעא:

וזה הוא תנור של עכנאי. מאי עכנאי? אמר רב יהודה אמר שמואל: שהקיפו דברים כעכנא זו [כנחש זה] וטמאוהו. תנא: באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם ולא קיבלו הימנו. אמר להם: אם הלכה כמותי, חרוב זה יוכיח, נעקר חרוב ממקומו מאה אמה, ואמרי לה ארבע מאות אמה. אמרו לו: אין מביאין ראיה מן החרוב. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי, אמת המים יוכיח, חזרו המים לאחוריהם.² אמרו לו: אין מביאין ראיה מאמת המים. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי, כותלי בית המדרש יוכיחו, הטו כותלי בית המדרש ליפול. גער בהם רבי יהושע, אמר להם: אם תלמידי

¹ הערת העורך: לניתוח בכיוון שונה של סיפור זה, ראו מאמרו של הרב יאיר דרייפוס, "כל השערים ננעלים? קריאה חדשה בסיפור תנורו של עכנאי", המופיע בגיליון זה, עמ' 157-167. וכן ראו את מאמרו של הרב דוד אסולין, "תנורו של עכנאי - בין 'בת קול' ל'רואים את הקולות'", עמ' 169-177, שמהווה מעין מאמר תגובה לשני המאמרים הללו. וראו גם: הרב עודד ישראלי, "...חוץ משערי הונאה" – עיון בסיפור האגדה 'תנורו של עכנאי', בתוך: א' בזק, ש' ויגודה ומ' מונץ (עורכים), על דרך האבות: שלושים שנה למכללת הרצוג – קובץ מאמרים בנושאי תורה וחינוך, אלון שבות תשס"א, עמ' 269-281.

² כך בכתבי יד. בדפוס מופיע: "אמת המים יוכיחו, חזרו אמת המים לאחוריהם".

חכמים מנצחים זה את זה בהלכה, אתם מה טיבכם? לא נפלו מפני כבודו של רבי יהושע, ולא זקפו מפני כבודו של רבי אליעזר, ועדיין מטיין ועומדין. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי מן השמים יוכיחו, יצאתה בת קול ואמרה: מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום. עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: 'לא בשמים היא' (דברים ל, יב). מאי 'לא בשמים היא'? אמר רבי ירמיה: שכבר נתנה תורה מהר סיני אין אנו משגיחין בבת קול שכבר כתבת בהר סיני בתורה 'אחרי רבים להטות' (שמות כג, ב). אשכחיה [מצא] רבי נתן לאלהו, אמר ליה: מאי עביד קוב"ה בההיא שעתא? [אמר לו: מה עשה הקב"ה באותה שעה?] אמר ליה [אמר לו]: קא חיך ואמר: נצחוני בני נצחוני בני.

[בבלי בבא מציעא, נט ע"ב]

סיפור זה מציג את אחד הרגעים הדרמטיים ביותר בתולדות חז"ל: הקב"ה מבטא את דעתו, ומולו קם רבי יהושע ומצטט כנגדו את דברי התורה עצמה: "לֹא בַשָּׁמַיִם הִיא", ו"אֲחֲרַי רַבִּים לְהִטֹּת".⁴ רבי יהושע טוען שלאחר שהקב"ה נתן את התורה הוא כבר לא מוסמך לפרש אותה. הדבר נראה כקריאת תגר של ממש כנגד הקב"ה, אך בהמשך הסיפור אנחנו רואים שהעניין מומתק: אליהו הנביא מספר לרבי נתן שבאותה שעה חיך הקב"ה ואמר "ניצחוני בני, ניצחוני בני".

אך גם אם הקב"ה מחייך בסופו של דבר, עדיין נשאלת השאלה הבסיסית: כיצד יכול להיות שחז"ל מפרשים את התורה כנגד כוונת הקב"ה? הרי כל תוקף, סמכות, וקדושת התורה נובעים מהיות התורה חכמתו ורצונו של הקב"ה?

ב. מחלוקת עם הקב"ה

באגדה אחרת, פחות מוכרת אך יותר מפורשת, יש לפנינו מחלוקת בענייני נגעים בין הקב"ה לישיבה של מעלה:

קא מיפלגי במתיבתא דרקיעא – אם בהרת קודמת לשער לבן טמא, ואם שער לבן קודם לבהרת טהור? הקב"ה אומר: טהור, וכולהו מתיבתא דרקיעא אמרי: טמא. ואמרי: מאן נוכח? נוכח רבה בר נחמני, דאמר רבה בר נחמני: אני יחיד בנגעים, אני יחיד באהלות. שדרו שליחא בתריה, לא הוה מצי מלאך המות למקרב ליה מדלא הוה קא פסיק פומיה מגרסיה. אדהכי נשב זיקא ואויש ביני קני, סבר גונדא דפרשי הוא, אמר: תינח נפשיה דההוא גברא ולא ימסר בידא דמלכותא. כי הוה קא ניחא נפשיה אמר: טהור טהור. יצאת בת קול ואמרה: אשריך רבה בר נחמני, שגופך טהור ויצאתה נשמתך בטהור. נפל פתקא מרקיעא בפומבדיתא רבה בר נחמני נתבקש בישבה של מעלה.

³ דברים ל, יב.

⁴ שמות כג, ב.

[תרגום: נחלקו בישיבת הרקיע – אם בהרת קודמת לשער לבן טמא, ואם שער לבן קודם לבהרת טהור. ספק (כלומר נחלקו מה הדין במצב של ספק מה קדם למה)? הקב"ה אומר: טהור, וכל בני ישיבת הרקיע אומרים: טמא. ואמרו: מי יוכיח (מי יכריע)? יכריע רבה בר נחמני, שאמר רבה בר נחמני: אני יחיד בנגעים, אני יחיד באהלות. שלחו שליח אחריו (לקרוא לו), לא היה יכול מלאך המוות להתקרב אליו, כיון שלא היה פוסק פיו מלימודו. בינתיים נשבה רוח ונעשה רעש בין הקנים, חשב שזה גדוד פרישים, אמר: עדיף שאותו האיש (אני) ימות ולא יימסר בידי המלכות. כאשר יצאה נפשו אמר: טהור טהור (כלומר, אם יש ספק לגבי הבהרת – טהור). יצאת בת קול ואמרה: אשריך רבה בר נחמני, שגופך טהור ויצאתה נשמתך בטהור. נפל פתק מהרקיע בפומבדיתא: רבה בר נחמני נתבקש בישיבה של מעלה. שם, פו ע"א]

בניגוד לסיפור תנורו של עכנאי, כאן זוהי כבר לא בת קול, אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו הוא הפוסק בענייני הלכה. ישיבה של מעלה, החולקת על הקב"ה, לא חושבת שהוא הסמכות המוחלטת לקביעת ההלכה ולפיכך היא אומרת לו: מי יפסוק את ההלכה הזו, מי יכריע? התשובה אבסורדית: 'פוסק העל' הוא רבה בר נחמני, כיוון ש"הוא יחיד בנגעים", הוא המומחה לתחום הלכתי זה. אלא שנוצרת בעיה טכנית אבל אקוטית: רבה בר נחמני עודו בחיים. לפיכך, "מסדרים" לו שיעלה למעלה באמצעות מלאך המוות, ורבה בר נחמני קובע את ההלכה כדעת הקב"ה. אלא שבאופן אבסורדי, פוסקים רבים, ובכללם הרמב"ם,⁵ קובעים את ההלכה דווקא כשיטת מתיבתא דרקיעא, בניגוד גמור לדעת הקב"ה ולדעת רבה בר נחמני!

המוטיב החוזר הזה יוצר לנו באופן מיידי אי נוחות תיאולוגית: האמונה שלנו בתורה אומרת שהקב"ה כתב את התורה ונתן אותה, ומכך נגזרת סיבת המחויבות שלנו לתורה; ואילו בסיפורי האגדה שסקרנו ראינו שלא רק שיש פסיקות הלכתיות שאינן מפי הקב"ה, אלא יותר מכך: הקב"ה סובר כדעה הנגדית, ובכל זאת אנו מקיימים את ההלכה כנגדו.

ג. התורה – חומר גלם מלכתחילה

כדי לפתור את האי-נוחות הזאת צריך, ראשית כול, להתנער מהתפיסה המקובלת שהקב"ה נתן לנו תורה מפורשת ותפקידנו – תחום אפשרותנו, להתחקות אחר כוונת המחוקק ולמלא את מגמתו ורצונו. התפיסה המקובלת הזאת, קורסת כבר בסיפור מפורסם אחר המופיע במסכת מנחות:

בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות. אמר לפניו: רבש"ע מי מעכב על ידך? אמר לו: אדם אחד יש שעתיד להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו. שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות. אמר לפניו: רבונו של עולם, הראהו לי. אמר לו:

⁵ משנה תורה, הלכות טומאת צרעת, ב, ט.

חזור לאחורך. הלך וישב בסוף שמונה שורות ולא היה יודע מה הן אומרים. תשש כחו, כיון שהגיע לדבר אחד אמרו לו תלמידיו: רבי מנין לך? אמר להן הלכה למשה מסיני. נתישבה דעתו...

[בבלי מנחות, כט ע"ב]

בסיפור זה מופיע לפנינו משה רבנו, האדם שהתורה ניתנה על ידו, כמי שלא מבין את תורתו של רבי עקיבא! זהו אותו אבסורד שראינו לעיל, המפצל בין הקב"ה, מקור התורה, ובין התורה הנהוגה היום. אבסורד זה יכול לכאורה להעיב על המוטיבציה שלנו לקיום המצוות, שכן בפשטות אנחנו מקיימים את המצוות מפני שהן נאמרו למשה מסיני, ועל כן הן קדושות ורצויות. האגדה ממשיכה ומספרת כי משה מצטער מכך שלא הבין את דברי רבי עקיבא, אך כאשר הוא שומע את רבי עקיבא אומר שהדברים הנם הלכה למשה מסיני, מתיישבת דעתו. והדברים תמוהים: מדוע מתיישבת דעתו מכך? הרי לכאורה צריך לקרות ההפך הגמור! משה רבנו היה צריך לבוא ולומר: אני משה רבנו, ואני כלל לא מבין את הדיון שאתם עורכים, אז כיצד ייתכן שהלכה זו הנה הלכה למשה מסיני? האם ניתן לחשוד במשה רבנו שכל רצונו הוא רק בכך שהתורה תהיה מוזכרת על שמו?

לפיכך, נראה שהעולה מאן הוא שהתפיסה שלנו את התורה כפי שהיא מופיעה לפנינו כספר שאמור לבטא בדיוק את התורה שניתנה מסיני הנה תפיסה מוטעית. מלכתחילה התורה שלנו לא אמורה להיות תעתיק ושחזור של אותה התורה שניתנה בסיני. הרי אנחנו רואים שלפעמים תורתנו כוללת דעות של תלמידי חכמים החולקים על הקב"ה. הסיפור האחרון מוסיף לנו נדבך נוסף בהבנה זו: כשמשה עולה למרום הוא רואה שהקב"ה עדיין לא סיים את התורה. הקב"ה לכאורה "לא עומד בזמנים", והסיבה לכך היא שעתידיים תלמידי חכמים בעתיד לדרוש הלכות על כל קוץ וקוץ בתורה. הרעיון הזה מבוטא יפה בברכות התורה. בברכות אלו איננו מברכים "אשר נתן את התורה" בלשון עבר, אלא הברכה היא "נותן התורה", בלשון הווה, וזאת כיון שהקב"ה נותן את התורה בכל רגע ורגע, ולא בזמן עבר.

אם כן, בסיפורי האגדה הללו חז"ל מבטאים תפיסה הפוכה לחלוטין מהתפיסה האורתודוקסית המקובלת, הסוברת שעוצמתה ותקפותה של התורה והמחויבות אליה נובעות מהעובדה שתורתנו היא בדיוק התורה שלימד רבי עקיבא איגר, ושרבי עקיבא איגר לימד בדיוק את התורה של הרמב"ם, ושהרמב"ם לימד את תורתו של רבי עקיבא ושרבי עקיבא לימד את תורתו של משה רבנו. לפי התפיסה המקובלת, המופרכת בסיפורים אלו, אנחנו בסך הכול מסכמים, רק מעבירים וממחזרים את הידע הנתון. באים חז"ל ואומרים לנו, בצורה הכי חריפה, שתפיסה זו איננה התפיסה הנכונה על אופייה של התורה.

אחת החוויות הטראומטיות של בחורי ישיבה צעירים הנכנסים לבית מדרש הנה אי הידיעה, הספק, העובדה שיש בתורת ה' מחלוקות, שיש ריבוי דעות. תופעה זו יוצרת ערעור על החינוך התמים, ופוגעת בתפיסתם את האבסולוטיות של התורה, כי לכאורה היא לוקחת את התורה לכיוון רלטיבי, יחסי.⁶ הטראומה מתחזקת מפני שלעיתים רבות, בחור הישיבה התיכונית-המדעית שמגיע ללמוד בישיבה גבוהה איננו מכיר את הענווה היחסית

⁶ בדיחה ידועה מספרת, שבמבחן להסמכה לרבנות, כאשר לא יודעים את התשובה לשאלה צריך לכתוב: "יש מחלוקת".

שקיימת במחקר המדעי העכשווי, ועל פי הבנתו, העולם המדעי הוא מוחלט, מוכח ובעל אמתות מוחלטות. מול עולם מדעי, שלפחות בעבר היו לו מגמות מגלומניות של הגעה לאמת ודאית ואבסולוטית, עומדת היהדות במצב של אי-בהירות, מחלוקת וספק כתפיסה מלכתחילאית, כפי שמופיע במדרש "תני דבי אליהו":

פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאני אדם אחד, ובא אלי בדרך מינות, ויש בו מקרא ואין בו משנה, אמר לי, מקרא ניתן לנו מהר סיני, משנה לא ניתן לנו מהר סיני! ואמרתי לו: בני, והלא מקרא ומשנה מפי הגבורה נאמרו, ומה בין מקרא למשנה? משלו משל, למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שהיה לו שני עבדים, והיה אוהבן אהבה גמורה, ונתן לזה קב חיטין ולזה קב חיטין, לזה אגודה של פשתן ולזה אגודה של פשתן. הפקח שבהן מה עשה? נטל את הפשתן וארגו מפה, ונטל את החיטין ועשאן סולת; ביררה טחנה, ולשה ואפה, וסידרה על גבי השלחן, ופרס עליה מפה, והניחה עד שלא בא המלך. והטפש שבהן לא עשה ולא כלום. לימים בא המלך בתוך ביתו ואמר להן: בני, הביאו לי מה שנתתי לכם. אחד הוציא את פת הסולת על גבי השלחן ומפה פרוסה עליו, ואחד הוציא את החיטין בקופה, ואגודה של פשתן עליהן. אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה כלימה. הוי אומר: איזה מהן חביב? זה שהוציא את השולחן ואת פת הסולת עליו... אלא כשנתן הקב"ה תורה לישראל, לא נתנה להן אלא כחיטים להוציא מהן סולת, וכפשתן להוציא ממנו בגד...

[מדרש אליהו זוטא (מהדרת איש שלום), פרשה ב, ד"ה פעם אחת הייתי]

מדרש זה מכיל בתוכו היגדים תיאולוגיים ברורים: ראשית, המדרש אומר שהמשנה, תורה שבעל פה, ניתנה מהר סיני, אך לא באופן מלא וממשי אלא בצורה של חיטה ואגודת פשתן, בצורה של חומרי גלם. יש אדם שמשאיר את חומרי הגלם כמות שהם, מנסה לשמר את העבר, ויש מי שמעבד ומשכלל אותם, וזהו הפיקח שביניהם. במילים פשוטות, יש פה אידיאולוגיה של אי-בהירות, של חומרי גלם מלכתחילה. מה היה הטעם שלנו בתורה אם לא היינו שותפים בפענוח, בפיצוח, בגילוי, בחידוש? כמו שאמרנו, אנו מברכים "נותן התורה", כי הקב"ה נותן את התורה בכל רגע ורגע, והדברים הולכים ומתפתחים. אך מצד שני, מי נתן את התורה הזאת? הקב"ה נתן אותה בהר סיני, אך הוא נתן אותה באופן שמשאיר לאדם עבודת עיבוד, והמדרש מדגיש שאי-הבהירות הזאת היא מלכתחילה. אין כאן כל חיסרון במשיגים. החיסרון הוא מלכתחילה: התורה חיה, מתפתחת ומתהווה.

ד. תורה לבני אדם

וכאן, אני רוצה להביא את הקדמתו של ר' אריה לייב הלר לספרו **קצות החושן**.⁷ בספר זה, המחודש יסודות גדולים בעולם ההלכה, נדרש ר' אריה לייב הלר לשאלה כיצד ניתן לדעת

⁷ הרב אריה לייב בן רבי יוסף הכהן הלר (1745-1812), היה רב וראש ישיבה בגליציה. נודע בספרו **קצות החושן על שולחן ערוך**, חלק חושן משפט, שהיה לאחד מספרי היסוד בעולם הלמדנות והפסיקה בתחום זה.

שהרעיונות שהוא הוגה ומפתח הנם אמתיים. בדבריו הוא מצטט את פרשנותו של הר"ן בספר דרשותיו על אותה אגדה שהבאנו מקודם על המחלוקת בין הקב"ה לישיבה של מעלה:

לא נתנה התורה למלאכי השרת, ואל האדם נתנה, אשר לו שכל האנושי, ונתן לנו הקב"ה התורה ברוב רחמיו וחסדיו כפי הכרעת שכל האנושי, גם כי אינו אמת בערך השכלים הנבדלים, בערך העולמות העליונים. וכבר האריך הר"ן בדרשותיו דרוש שביעי, במה שאמרו פרק השוכר את הפועלים: רבה הוי יתיב אגוזאי דדיקלא וקא גריס שמע דקא מפלגי במתיבתא דרקייעא... ועיין שם שהקשה (הר"ן) אחר שהשיגו מה' יתברך שהיה מטהר, איך טמאו הם, עד שהוצרכו להכרעתו של רבה בר נחמני? ועיין שם שכתב בישוב שאלה זו, וזו לשונו: כי אם היותם (יודעים) שספק טהור על דרך האמת, היו אומרים טמא שאחר שהכרעת התורה נמסרה להם בחייהם, ושכלם היה מחייב לטמא, היה מן הראוי שיהיה טמא אף על פי שהוא בהפך האמת.

[קצות החושן, הקדמה]

התורה ניתנה לבני אדם והיא צריכה לעבוד בכלים של בני אדם ולא בכלים של אמתות גבוהות. בעל **קצות החושן** מדבר בדבריו על אמת רב-רבדית, מושג דומיננטי במשנתה של חסידות איד'ביצה. על פי תפיסתם של הר"ן ובעל **קצות החושן**, ב'אמת' יש רבדים שונים. מחד, ישנה אמת א-לוהית, ומאידך, ישנה אמת ירודה יותר, חסרה יותר, חלקית יותר – אמת אנושית. התורה ניתנה לבני אדם, ולפיכך אנחנו צריכים לפעול על פי האמת האנושית ולא על פי האמת שבשמים. בהמשך דבריו מסביר בעל **קצות החושן** בדיוק כך את הטענה "לא בשמים היא", המובאת בסיפור תנורו של עכנאי:

והשאר, אף על פי שהוא אמת, אין ראוי לעשות מעשה כן בדרכי התורה, כמו שלא טהרו בעלי מחלוקתו של רבי אליעזר אף על פי שנתנה עליהם בת קול מן השמים שהלכה כמותו, ולא נסתפק להם שהענין מאת השי"ת, ואף על פי כן 'לא בשמים הוא'. ולפיכך אמרו: 'מאן נוכח? רבה בר נחמני', ולא באתה אליו ההכרעה מן האמת, כי לא נסתפקו בזה כמו שכתבנו, אלא שהכריע ששכל האדם מחייב וכו', ומה שהיו הם מטמאים, לא היה רק מקוצר שכלם בערך השכל האנושי או מהתשלם בלימוד התורה בחייהם.

[שם]

ה. תורה מתפתחת

אצל ר' לוי יצחק מברדיצ'ב רעיון זה לובש לבוש חד, נועז ורדיקלי מאוד, לבוש שלאדם שאין יראת שמים תהיה בעיה גדולה אתו.⁸ הקטע אומץ על ידי חסידי ברסלב, והוא מובא בספר **דרך חסידים**, ספר בענייני עבודת ה' של חסידי ברסלב:⁹

⁸ בשל הרדיקליות של דבריו ניתן להבין מדוע הם מופיעים רק בהשמטות שבסוף ספר אחר, ולא כתורה מוצהרת של ר' לוי יצחק.

⁹ הספר מופיע באתר **דעת**, בכתובת: <http://www.daat.ac.il/daat/v1/derech/derech09.pdf>

התורה שבעל פה משתנה לפי חכמי הדורות, שזה אומר כך וזה אומר כך, והתנהגות הלכה הוא לפי הדורות, על דרך רש"י פוסק להניח תפילין כך, ורבנו תם פוסק להניח תפילין בעניין אחר. והאמת הוא, לפי המדה שמתנהג ה' יתברך עצמו עם העולם, כן ההלכה; אם ההנהגה הוא באהבה אז ההלכה כמאן דאמר זה, ואם בתפארת ההלכה כמאן דאמר זה. ועל זה אמרו רז"ל: 'הדר קבלוה בימי אחשוורוש' (שבת פח ע"א), כי היה קשה בעיניהם לקבל דבר זה שתשתנה התורה שבעל פה כפי רצון הצדיק שבכל דור שממשיך שיתנהג העולם במדה זו ועל פי המדה שהעולם מתנהג בו כן ההלכה בעת הזאת בתורה שבעל פה, רק בימי אחשוורוש מאהבת הנס פעלו מרדכי ואסתר בצדקתם שיקבלו זאת עליהם וכו'...

[יצחק צינגר, **דרך חסידים**, למברג תרל"ו, אות ע, ככו ע"ב]

לדבריו, ההתפתחות של התורה, לא רק שהיא על פי השכל האנושי, אלא שעל פי הרוח האנושית! הצדיקים רואים באיזו דרך הקב"ה רואה לנכון להנהיג את הדור, והם, על פי הדרך הזו, קובעים את ההלכה באותו דור. מתוך כך הוא מבאר מדוע היה צורך בקבלת תורה מחדשת בימי אחשוורוש. ניתן אמנם לקבל תורה שהיא קבועה ועומדת בלי תזוזה ממעמד הר סיני; אבל לקבל תורה שהיא דינמית, שהיא מתפתחת, שצדיק רואה מה הקב"ה רוצה בדור הזה ולפי זה הוא מתנהל – קבלת תורה בדרך הזו הנה דבר קשה מאוד. שתי סיבות מרכזיות לכך: האחת, קבלת תורה כזו יכולה לגרום לנו לבעוט בתורה, כי בסיכומו של דבר היא מושתתת על אנשים, גם אם הם אנשים קדושים. השנייה, קבלת תורה כזו יכולה לגרום לאנשים שאינם באים מתוך קדושה להשתמש ברעיון של פיתוח התורה בכדי להסב את התורה לכיוונים נוחים יותר, וזהו דבר מסוכן וטמא, שלדאבוני ניתן לראות ניצנים שלו בזרמים דתיים ותרבותיים שונים בהיסטוריה היהודית, ואף בזמננו...

ר' לוי יצחק מברדיצ'ב איננו מסתפק בפרשנותו של בעל **קצות החושן**, המסביר ש"לא בשמים היא" הוא ביטוי של 'סובלנות' מצדו של בעל האמת המוחלטת, המאפשר ומכיל את האמת החלקית האנושית. לדברי ר' לוי יצחק, האמת המוחלטת של התורה היא דינמית, ותלויה הקשר ומקום. הקב"ה מנהיג את העולם במידות שונות על פי צרכי הדור, וממילא משתנה הפסק ומשתנה האמת! הצדיק פועל כאן בכפל תפקידים וסמכויות: א. הוא המגלה את הנהגת ה' יתברך, ומפרש אותה לדורו. ב. הוא 'גוזר' ומשפיע על דרכי הנהגת ה' בעולם!

לפיכך, השאלות כבדות המשקל הן: מי רשאי לפתח את התורה? ובאיזה אופן הוא רשאי לעשות זאת? קשה לתת לשאלות אלו תשובות קונקרטיות, אך ניתן לראות כיצד הקב"ה פעל לאורך ההיסטוריה: יש התפתחויות שכנראה באו מצד הקדושה, ועם ישראל הכיל אותן וקיבל אותן לחיקו, כדוגמת תנועת החסידות; ומנגד, יש התפתחויות שכנראה באו מצד הטומאה, ואנחנו מזכירים לגנאי את אותם אנשים שהביאו לאותן התפתחויות ומכנים אותם פורצי גדר, כדוגמת התנועה הרפורמית. לאור זאת, אין לנו דרך 'מדעית' ודאית לבחון מדוע רבי עקיבא היה יכול לפתח את התורה באופן מסוים, ואילו כשהתנועה הרפורמית עושה זאת הדבר אסור בתכלית האיסור. הקב"ה לא זיכה את המין האנושי

ביכולת לראות נסתרות – “הַנְּסִתְרֹת לְה' אֶל-לֵהֲיָנוּ”¹⁰ לעתים אנו יכולים לחוש משהו, שהרי ניכרים דברי אמת, אך לאדם רגיל כמוני אין יכולת לדעת בבידור מי פועל מתוך דבקות בה', תורתו וחכמתו. אין יכולת לדעת בביטחון מיהו אשר קול ה' מְדַבֵּר דרכו, ומי פועל מתוך גבהות לב, שיקולי נוחות, ורדידות מחשבתית. כאשר בוחנים התפתחויות משמעותיות בעולם התורה היהודי, מתברר שרוב הפרשנויות פורצות הדרך הללו נעשות בצורה סטיכית, כלומר, בצורה שאינה מכוונת להתפתחות דווקא, אלא מתוך תפיסה שזאת התורה, וזה דבר ה'. לעתים לא היה הצדיק, או הפוסק פורץ הדרך מודע להיותו פורץ דרך ושלב בהתפתחות. הדבקות בה', יראת השמים, הדבקות בתורה והבנת שורשיה – הם הקובעים. השיפוט וההערכה איננו ביכולת אדם. השמים ישפטו, והקב"ה אומר את דברו באמצעות ההיסטוריה. רק בהמשך הדורות מתברר סופית האם פריצת הדרך קיבלה 'אישור' משמים – כאשר ההיסטוריה אומרת את דברה.

אני מודע לכך שהאמירה שאני מציג כאן היא מאוד מסוכנת, ושאני שולח במובן מסוים את התלמידים לערפל. אך כמו שאמר רבי נחמן בתורה מפורסמת על הפסוק: “וַיַּעֲמֵד הָעָם מִרְחֶק וּמִשָּׁה נִגַּשׁ אֶל הָעֶרְפֶּל אֲשֶׁר שָׁם הָאֱ-לֹהִים”¹¹ שא-לוהים נמצא הרבה פעמים בערפל.¹² לא כל דבר בתורה ניתן לידיעה ודאית.

אנו, ההולכים היום בדרך חדשה, צריכים להיזהר מאוד, ובכל שיקול עלינו לבדוק אם באמת יראת השמים מדברת מגרוננו. עלינו לנהוג בהרבה ענווה, ולדעת שיש בנו הרבה יצרים אפלים שיכולים להסיח את דעתנו מהקדושה והאמת, כפי שנהג לומר רבי ישראל מסלנט, שאדם יכול לצפות למרחקים, אבל מטבע צמוד לעין יכול להסתיר לו את טווח הראייה כולו. הרבה פעמים רוממות א-ל בגרוננו, אך דברים אחרים עומדים בלבנו.

ו. חרדיות במקום עבודת ה'

בעקבות משברים וטראומות שעבר העם היהודי כתוצאה מרעיונות חדשים שהיו מנותקים מרצון ה', ממקור התורה, רעיונות ודרכים שלא באו מאותם אנשים שמצליחים לחדש ברוח התורה – נוצרה בעולם היהודי התופעה של האורתודוקסיה הקלאסית, שהיא תנועה מאוד מודרנית, ולמעשה, זוהי תנועה חדשה אף יותר מהתנועה הרפורמית.¹³ למעשה, האורתודוקסיה היא תגובת נגד למחלות הנוראיות שהמיטו עלינו ההתבוללות והרפורמה בסוף המאה ה-18 ובעיקר במאה ה-19 באירופה. כתוצאה מאותם חידושים לא מבוקרים, טבע החת"ם סופר את הפרפראזה “חדש אסור מן התורה”. תופעה זה קיבלה ביטוי קיצוני

¹⁰ דברים כט, כח.

¹¹ שמות, כ, יד.

¹² ליקוטי מוהר"ן, קמא, תורה קטו.

¹³ התנועה הרפורמית – קבוצות וקהילות שערכו שינויים בסידור ובהלכה – החלה לפעול בראשית המאה ה-19, והיא התמסדה, בראשותו של אברהם גייגר (1810-1874), בהתכנסות ועידת רבנים רפורמים שנערכה בשנת 1837 בוויסבאדן שבגרמניה, ובוועידות נוספות שהתקיימו בשנות ה-40 ובסוף שנות ה-60 של אותה מאה. החת"ם סופר – רבי משה סופר (1762-1839) – יצא בהתנגדות נחרצת כנגד אותן תופעות של שינויים בסדרי ונוסח התפילה ועניינים הלכתיים שונים, שהחלו לצוץ בראשית המאה ה-19 ואף בשלהי המאה ה-18.

בספר המנהגים המפורסם **טעמי המנהגים ומקורי הדינים**.¹⁴ בספר זה מופיעה באופן שיטתי טענה הפוכה מטענתו של ר' לוי יצחק מברדיצ'ב. וכך מובא שם מן המהרי"ל:¹⁵

אמר מהר"י סגל: אין לשנות מנהג המקום בשום עניין, אפילו בניגונים שאין מורגלים שם. וסיפר לנו מעשה בעצמו, שהיה שליח ציבור פעם בקהילת רעגינשפורג בימים הנוראים, והיה מנגן כל התפלה כמנהג מדינת אוסטרייך, כי כן המנהג שם. והוקשה בעיניו שהיה אומר הפטרה בניגון בני ריינוס. ואמר שבאותה פעם היה הוא אומר סליחה "אני אני המדבר" אשר יסד רבינו אפרים לומר לתפלת מוסף, וסבר שמצוה לומר לכבוד רבינו אפרים המחבר אשר מנוחת כבודו שם [שהוא קבור בעיר רגנשבורג]. ואמר המנהגים אליו שאין מנהגם לומר אותה הסליחה, ולא שמע אליהם, מסברתו דלעיל. לימים מתה בת הרב ביום כפור, והצדיק הרב הנזכר עליו הדין שלקתה בתו על מה ששינה מנהג המקום.

[מנהגי מהרי"ל, הלכות יום כיפור, אות יא]

סיפור זה משמש על מנת להראות שאין שום היתר לשנות מנהגים, ועד כמה חמור העונש על כך. ראייה לדבריו הוא נותן באמצעות הפסיקה ההלכתית בעניין ערקתא דמסאנא (שרוך נעל) – שנאמרה בהקשר של גזרות שמד על היהודים והיהדות – שאותה הוא מוציא מפשטה באמצעות פרשנות מגמתית של דברי ה"חתם סופר":

עיין **חתם סופר** יורה דעה סימן ק"ז סוף התשובה, שהעלה שלשנות מנהג אבותינו איסור תורה הוא אצלינו, ועיין סנהדרין דף עד ע"א, בדבר שבפרהסיא אפילו מצוה קלה יהרג ואל יעבור, אפילו לשנויי ערקתא דמסאנא.¹⁶

[טעמי המנהגים ומקורי הדינים, עמ' תקנא]

בהמשך דבריו הוא מציג שורה של מעשים שנראים לכאורה כזוטות, אך מפרש אותם כעברות חמורות ביותר בשל החדשנות שבהן:

והנה עתה בעוונותינו הרבים רבה המכשלה אפילו בבתי היראים מניחין ליפות חדרי ביתו בכל מיני הידור, היפך מה שאמרו חז"ל 'סד אדם את ביתו, משייר בו אמה על אמה בלא סיד, זכר לחורבן'. ולעשות ווילאות לחלונות, ובאמצע הווילון יעשו פרח כדמות ציפור הקיץ פורש שרוך כנפים, והוא כעין שתי וערב [צלב נוצרי]. ותולין בביתם מעשה רקמה מעוטר בפרחים ודשאים, נקב בשם גוט מארגין האנדטוך,¹⁷ אבל אסור ליגע בו יד,

¹⁴ מחבר הספר הוא הרב אברהם יצחק שפרלינג (1851-1921), שהיה מחוג תלמידי תלמידיו של החת"ם סופר.

¹⁵ מהרי"ל – רבי יעקב בן משה מולין (1360-1427) – נולד במגנצא, ולקראת סוף המאה ה-14 ייסד בה ישיבה, והיה למנהיגה הרוחני של יהדות אשכנז בסוף המאה ה-14 ובראשית המאה ה-15.

¹⁶ כמובן, שהראייה שהביא איננה עומדת במבחן הביקורת, שהרי דין זה נאמר דווקא בשעת שמד, כאשר שינוי שרוך הנעל נתבע על ידי המשמדים.

¹⁷ הכוונה לאריג עבודת יד שכתוב עליו "בוקר טוב".

כי הוא תלוי רק עבור השעירים אשר מרקדין בביתם. וכן פורסין מפה על השלחן אפילו בימות החול... וכל זה הוא מעשה שטן...
[שם, עמ' תקנא-תקנב]

סיפור קיצוני עוד יותר מובא בהמשך:

פוק חזי, מה בין דורות הראשונים לדורות האחרונים, ומה בין חסידים שלנו ליראים הפשוטים אשר היו בעירו של רבינו הגאון חתם סופר זצוק"ל. בעת אשר הראשים לא התחילו לעשות חדשות, רק זה שעשו מורה שעות הנקרא אוהר [שעון] בתכלית היופי, ותלו אותו בבית הכנסת הגדול, וצעקו נגד זה היראים שאין רשות לנו לשנות מסדרי בתי כנסיות אפילו יתד [מסמר] בתמונתו [בתבנית בית הכנסת], והראשים לא השגיחו עליהם ובצעו מעשיהם. וכאשר ראו כן, הלך הטפסר המאור הגדול בעל **שלמי נדבה** ז"ל [הרב יחיאל מיכל קיצע, רב בפרעשבורג], ואמר לקצינים יראים, כל אחד יקח אבן בידו ואני אלך בראש ואתחיל במצוה לעקור מזימות רשע של התחדשות. ואבן הראשון זרק בעל **שלמי נדבה** ז"ל, וכמה מהנכבדים אחריו, עד ששברו אותו שברי שברים. והמתחיל במצוה אומרין לו גמור. אמר בעל **שלמי נדבה** ז"ל: התחדשות, אביזריהו דעבודה זרה היא, ועבודה זרה צריך לשרש אחריה, ולקח גרון והכה את השברים עד פתות.

[שם, עמ' תקנג]

ניתן לחוש בביור את החרדה שהיתה בתקופתו ובמקומו של המחבר, מכל התפתחות ושינוי, המבשרים את הרפורמה, החילון וההתבוללות. הסכנה הזאת הגדירה את הערכים של חוג החת"ם סופר. הסכנה הזאת הגדירה חלק מגבולות האורתודוקסיה. בחסדי ה', איננו מאוימים בימים אלו על ידי חידושים באותה עוצמה שהיתה בדורו של המחבר. לכן, השעון המפחיד עד כדי גרוטסקיות בסיפור האחרון מתקתק היום בשלווה על קירות רוב בתי הכנסת והשטיבלך של החוגים השמרניים ביותר.

ז. סיכום – בין ר' לוי יצחק לחת"ם סופר

בחלקו הראשון של המאמר (החלק הקודם גם מבחינה היסטורית) הצגנו תורה מתפתחת, תורה מתהווה, ואילו בחלקו השני אנו רואים כיוון הפוך לחלוטין. תורה סטאטית ומקובעת. מהי סיבת ההבדל? התרחשה פה טראומה. אנשים באו והשתמשו בכללים של התורה המתפתחת שלא על מנת להגביר את יראת השמים, שלא על מנת להגדיל תורה ולהאדירה, אלא להפך: בשביל הקלות, בשביל הנוחות, בשביל כיפופים, וזה מה שגרם לחת"ם סופר לומר "חדש אסור מן התורה", זה מה שגרם להיווצרות החרדיות, שהיא ההפך מאותה תורה מתפתחת. החת"ם סופר באמת הצליח לעצור את הסחף, אך מצד שני, הוא גם גרם לכך שהיהדות נתקעה והפסיקה להתפתח. למעשה, את המונח "עובד ה'" החליף המונח "חרדי" – חרד שמא יקרה משהו. החרדה הזאת לא פסחה על מורנו ורבנו, הרב צבי יהודה קוק. הרב צבי יהודה לקח ביטוי מפורש של אביו, מרן הראי"ה קוק, ושינה אותו מתוך מגמה שכזאת. כך כתב הרב קוק במחברתו:

בתורה שבעל פה אנו יורדים כבר אל החיים. אנו חשים שהננו מקבלים את האורה העליונה בצינור השני שבנשמה, בצינור המתקרב לחיי המעשה. אנו חשים שרוח האומה, הקשורה כשלהבת בגחלת באור תורת אמת, היא גרמה באופיה המיוחד **שתורה שבעל פה תהיה נוצרת** בצורתה המיוחדת. ודאי כלולה היא תורת האדם הזאת בתורת ד', תורת ד' היא גם היא. העין הפקוחה של צופה באספקלריה המאירה, הנאמן בכל בית ד', לא אפשר שמענינו תהיה נעלמת שפעת חיים זאת לכל פיתוחיה. גם מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש הכל נאמר למשה מסיני (ויקרא רבה, כב, א). ושני אורים הללו [התורה שבכתב ושבעל פה] עושים עולם שלם, ששמים וארץ ישקו בתוכו.

[**שמונה קבצים**, ב, נז]

מתי תורה שבעל פה נוצרת לפי הרב קוק? בזמן הווה! לפי הרב קוק, התורה שבעל פה **נוצרת**, ממש בלשון הווה.¹⁸ הרב צבי יהודה הכניס את הקטע הזה לאורות התורה בצורה שונה, ובמקום לכתוב תורה שבעל פה **נוצרת**, הוא שינה וכתב "תורה שבעל פה **נוצרה**".¹⁹ הרב צבי יהודה הבין היטב את העניין, הוא לא טעה ולא שגה בהבנת עומק דברי אביו הראי"ה זצ"ל. מורנו הרב צבי יהודה הבין שבדורו עדיין לא אפשר דרא, שלא הוכשר הדור לגלות רז זה.

לסיכום הדברים נאמר, כי אנו מבינים כיום את הכיוון של כוונת התורה, של תורה חיה ומתפתחת, זורמת ומתהווה, כמעייך המתגבר. אם נשמור על עצמנו ונעשה זאת בענווה, בזהירות, בקדושה ובאמונה, תהיה לנו באמת תורה מתפתחת ומתהווה; אך אם לא נפעל בצורה שכזו, ובאמצעות ההתפתחות הזאת יגיעו לנו "שוועלים קטנים מחבלים פְּרָמִים",²⁰ היהדות הנאמנה תחזור לדפוסים האורתודוקסיים, הקלאסיים והחרדיים, שהם כנראה לא כוונתו של הקב"ה, וכל זה מתוך צורך גדול ואמתי של זהירות. זהירות זו נדרשת, כי נזקי החדשנות השלילית רבים ועצומים. כך כתב מרן הראי"ה קוק על התועלת שבזהירות זו, גם אם הכיר בנזקיה.²¹

¹⁸ **הערת העורך**: לעיון בהיבט מסוים של התפתחות התורה שבעל פה במשנת הרב קוק, ראו מאמרו של אריאל מואב, "התביעות (המוסריות) יש להן יסוד", **נתיבה**, ב, נתיבות תשע"ב, עמ' 285-302, שעוסק במקומו של המוסר כחלק מהתפתחות זו, ומביא דוגמאות למדרשי הלכה שהרב קוק מציע שיידרשו לעתיד לבוא וישנו באופן משמעותי את הבנתן של מצוות כמו קרבנות.

¹⁹ **אורות התורה**, א, א.

²⁰ שיר השירים ב, טו.

²¹ ראו למשל, **שמונה קבצים**, ו, פז: "השתעבדות השכל והתרדמותו הבא על-ידי איזה השפעה, הרי היא השחתת עולם, וכל מה שהיא באה על ידי השפעה יותר קדושה ההשפעה הבא יותר מזיקה. דומה היא לנבלה של נבואת שקר בשם ד', של עשיית רשע וטומאה, עבודה זרה ושיקוצים. על-כן כשבאה ההשתדלות של התרדמות השכל בשם האמונה, בשם יראת שמים, בשם שקידת התורה ועשיית המצות, הרי הוא שקר נורא וטומאה מזוהמה, שחייבים קדושי עליון, עבדי ד' הטהורים, לצאת חלוצים להציל את העולם, את ישראל, את התורה, את האמונה ואת כל קודש ד', מיד המחבלים הללו, יהיו מי שיהיו... אמנם יש מה לקחת גם מתכונה מאופלת זו, סוף כל סוף אצור שמה המון טוב, יש שמה הבעת הזהירות להאדם מבלי השען יותר מדאי על בינתו, הוקרה גדולה למורשת אבות שבה כל יסודות החיים גנוזים. אבל רק במירוק וריחוף, בשיטוף, הגעלה, ליבון וטהרה, תופשר לקחת את הטוב מהטובים שבמושפעים התמימים הללו. ועל כל פנים לכבד אנחנו צריכים את הטוב שברצונם, את קדושת האמונה, וחוש יראת שמים ואהבת המצות, וההתהדרות בכל הטוב המנוחל בישראל שבהם".

אם חפצי חיים אנחנו, עלינו להמשיך לפתח את התורה ולעשות זאת באותה זהירות ראויה. עלינו לעשות זאת בענווה, בקדושה, ורק מתוך רצון להרבות כבוד שמים. גם אז ילווה אותנו ספק סביר האם צודקים אנו, ורק כשמנהיג העולם יאמר את דברו, והנוהג הקדוש יתקבע בעם קדוש, ניתן יהיה לקבוע בוודאות שהפסיקה האמורה, החידוש המדובר, היו גילוי דבר ה' בעולם.